

dr hab. Lena Magnone
Zakład Literatury i Kultury Drugiej Połowy XIX Wieku
Instytut Literatury Polskiej
Wydział Polonistyki UW

**Opinia promotora na temat dysertacji doktorskiej mgr Anny Dżabaginy:
*Eleonory Kalkowskiej (1883-1937) polsko-niemiecka twórczość i jej recepcja***

Eleonora Kalkowska nie jest autorka nieznaną, ani na gruncie niemieckich badań (prace Anne Stürzer i Agnes Trapp), ani w polskiej teatrologii i literaturoznawstwie. Już w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku na łamach „Przeglądu Humanistycznego” poświęcony Kalkowskiej artykuł zamieścił Stanisław Sierotwiński, w kolejnych dekadach regularnie pojawiały się wezwania do przypomnienia jej postaci (m.in. ze strony Zbigniewa Herberta), zaś w 2005 roku dwa przełożone na język polski dramaty, *Sprawa Jakubowskiego* i *Doniesienia drobne* ukazały się w opracowaniu Jagody Hernik Spalińskiej. Sama doktorantka doprowadziła w 2016 roku do reedycji młodopolskiego debiutu Kalkowskiej, tj. zbioru opowiadań *Głód życia*. Do tej pory jednak nikt nie pokusił się o całościowe opracowanie dorobku pisarki. Jednym z powodów tego stanu rzeczy mógł być fakt, że spuścizna ta jest wielojęzyczna, tylko częściowo opublikowana, rozproszona po kilku archiwach, w tym – z przyczyn oczywistych trudnodostępnym – warszawskim archiwum rodzinnym.

Anna Dżabagina, władając wszystkimi ważnymi dla Eleonory Kalkowskiej językami (polski, rosyjski, niemiecki, angielski...) i posiadając doskonałe przygotowanie do pracy archiwalnej, dokonała wyczerpującej kwerendy w najważniejszych zbiorach dokumentów pozostałych po autorce *Doniesień drobnych*: w prywatnym archiwum wnuka Eleonory Kalkowskiej, prof. Tomasza Szaroty, w Deutsches Literatur Archiv w Marbach am Neckar oraz w Akademie der Künste w Berlinie. Korzystała również z materiałów przechowywanych w Rosyjskim Państwowym Archiwum Literatury i Sztuki w Moskwie, Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu, Det Kongelige Bibliotek w Kopenhadze oraz Archiwum Akt Nowych i Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Dzięki temu mogła zweryfikować błędnie powtarzane przez dotychczasowych badaczy dane biograficzne, ustalić chronologię utworów swojej bohaterki, a także odkryć manuskrypty dzieł nigdy nieopublikowanych, lecz w istotny sposób zmieniających całościową wizję twórczości autorki *Sprawy Jakubowskiego*.

Praca została podzielona na trzy części, oddające skomplikowaną „biogeografię” Eleonory Kalkowskiej. I tak, część pierwsza poświęcona została okresowi poprzedzającemu jej decyzję o osiedleniu się na stałe w Berlinie. Autorka rekonstruuje tu dzieje rodziny Kalkowskich, wielokulturowe i wielojęzyczne wychowanie, jakie otrzymała przyszła pisarka, konsekwencje – biograficzne i artystyczne – jej studiów w „młodopolskim Paryżu”. Obszernie omawia jej polskojęzyczny debiut z 1903 roku (wśród ważnych kontekstów znalazły się dramaturgia Ibsena i filozofia Nietzschego) oraz pierwsze próby twórczości w języku niemieckim, przypadające na okres I wojny światowej, szczególnie pacyfistyczny manifest *Der Rauch des Opfers*, zaprezentowany na tle innych kobiecych literackich wypowiedzi antywojennych. Ta część pracy kończy się rozdziałem ukazującym Kalkowską rozdartą między narzuconą jej rolę „agentki polskiej sprawy” na obczyźnie (pisarka była współpracowniczką Wilhelma Feldmana w piśmie „Polnische Blätter”, włączała się również w inne polonijne inicjatywy) a marzeniem o dołączeniu do „światowej republiki literatury” (błyskotliwe wykorzystanie koncepcji Pascale Casanovy).

Część II rozgrywa się w Berlinie, gdzie w okresie weimarskich Niemiec Kalkowska zdobyła sławę interwencjonistycznej dramatopisarki nurtu Zeittheater jako autorka głośnej *Sprawy Jakubowskiego* (nb. zwraca w tej części uwagę doskonała rekonstrukcja diametralnie różnych „stylów odbioru” tego tekstu w Niemczech i w Polsce). Doktorantka, sięgając po takie utwory, jak poświęcona carycy Katarzynie II *Katharina* czy oparte na głośnym procesie Germaine Berton *Sein oder Nichtsein* udowadnia, że twórczość Kalkowskiej z tego czasu pod wieloma względami wykracza poza tę ograniczającą, a ustabilizowaną w piśmiennictwie formułę. Sytuuje również swoją bohaterkę w zupełnie innej niż spodziewana konstelacji, a więc na tle „kobiecego” Berlina, wobec sieci działających w stolicy republiki artystek i intelektualistek, której nie waha się zestawić z „lewym brzegiem Paryża” opisanym przez Shari Benstock.

Część III wydobywa na światło dzienne rozpaczliwe starania wygnanej z III Rzeszy pisarki o możliwość kontynuowania twórczości literackiej w Paryżu, a potem Londynie. Kalkowska w tym dramatycznym okresie usiłuje rozpoznać oczekiwania dysponentów ograniczonych środków w nagle bardzo zawężonym polu literackim, mnożąc próby zaistnienia w zmienionych okolicznościach jako autorka francuskojęzyczna, ukryta pod pseudonimem niemiecka polityczna publicystka czy tłumaczka własnych tekstów na użytek anglojęzycznej publiczności radia BBC i londyńskiego West Endu, w końcu zaś – pisarka polska uciekająca się do dawno odrzuconego martyrologicznego sztafazu o romantycznej proveniencji.

Pomimo tego, że – paradoksalnie! – na wygnaniu Kalkowska przeżywa okres wzmoczonej aktywności twórczej, próbując swoich sił jako powieściopisarka i pisząc kolejne dramaty, ta część jej dorobku, niedrukowana w epoce i tylko szczątkowo zachowana, pozostaje całkowicie nieznana, ożywa dopiero wprowadzona w ruch przez zastosowaną w rozprawie maszynę interpretacyjną. Niezależnie od zastrzeżeń odnotowanych przez autorkę we wstępie, można z dużą dozą pewności stwierdzić, że udało jej się dotrzeć do absolutnie każdego skrawka papieru pozostałego po Kalkowskiej, a tym samym uzyskać wyjątkowy, bardzo intymny i empatyczny dostęp do jej dzieła. Przykładem rekonstrukcja ostatniego tekstu Kalkowskiej, francuskojęzycznego dramatu *L'Arc de Triomphe*, którego omówienie w zestawieniu z młodopolskim *Głodem życia* zamyka pracę w elegancką klamrę kompozycyjną.

Zgodnie z tytułem rozprawy, dla mgr Dżabaginy równie ważna, co twórczość Kalkowskiej, jest jej recepcja. To właśnie fragmenty, w których doktorantka rekonstruuje sposób, w jaki tożsamość Kalkowskiej była zawłaszczana na różnych etapach jej kariery, uznaje za sedno przedstawionej pracy. Autorce udało się z niesłychaną precyzją pokazać, od czego zależało traktowanie Kalkowskiej przez różne środowiska jako pisarki polskiej, niemieckiej, niemieckiej pochodzenia polskiego, polskiej pisarki piszącej po niemiecku... w końcu, w tragicznym epilogu, pisarki niewystarczająco niemieckiej, by, choć wyrzucona w 1933 roku z Niemiec, mogła zostać zaliczona do niemieckiego uchodźstwa w Wielkiej Brytanii, a jednocześnie niewystarczająco polskiej, by ambasada II RP zechciała udzielić jej finansowego wsparcia.

Metodologiczne ramy pracy – przede wszystkim koncepcja transferów kulturowych i modernizmu transnarodowego, ale także krytyka feministyczna z jej polityką umiejscowienia – pozwoliły uniknąć aporii, przed jaką stawali wcześniejsi badacze twórczości Kalkowskiej, którzy czuli się w obowiązku raz na zawsze ustalić jej narodową przynależność lub wprost odzyskać ją dla polskiej kultury. Ukazanie Kalkowskiej jako pisarki, według określenia doktorantki, „migrującej przez kolejne «centra» i «peryferie» modernistycznej wymiany”, pozwala potraktować pracę nie tylko jako monografię tej konkretnej autorki, ale także swoiste studium przypadku. Jestem głęboko przekonana, że płynące z niego wnioski mają potencjał zmienić paradygmat myślenia i pisania o podobnych Kalkowskiej „pogranicznych” postaciach, niewidocznych czy niewidacznianych z perspektywy narodowych historii literatury.

Dysertację mgr Anny Dżabaginy oceniam bardzo wysoko; praca z naddatkiem spełnia wszystkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim, proszę więc o przedłożenie jej do oceny przez recenzentów.

dr hab. Lena Magnone